

УДК 655 (477) : 930.253

М. Т. Андрійчук

Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ «КПІ»

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ
В РУКОПИСНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА КАЛИНОВИЧА
(за матеріалами фондів відділу рукописів Львівської національної
наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника)**

Йдеться про маловідомі архівні матеріали, що зберігаються в рукописних фондах ЛННБ ім. Василя Стефаника і належать перу видатного українського книгознавця І. Т. Калиновича. Проаналізовані праці присвячені історії вітчизняного книговидання, бібліографії, статистиці друку, проблемі читання та розповсюдження української книги у перші десятиліття ХХ ст., впливу друкованого слова на соціально-економічні та політичні процеси.

Українська книга, книговидання, рукописна спадщина, історико-книгознавчі дослідження

Постать Івана Титовича Калиновича (1884–1927) — українського видавця, перекладача, бібліографа, книгознавця, журналіста, громадсько-політичного діяча все частіше стає об'єктом уваги вітчизняних дослідників. Одним із перших вивчати його діяльність почав видатний український бібліограф міжвоєнного періоду В. Дорошенко [7]. У радянський час наукову спадщину І. Калиновича досліджував відомий український бібліограф М. Гуменюк (1918–1988). У сферу його наукових зацікавлень потрапила передусім книгознавча та бібліографічна діяльність І. Калиновича [4, 6]. У радянський період з'явилася праця І. Калинця та О. Куша «Упорядкування документальних матеріалів особистого фонду І. Калиновича» [9], що полегшило роботу наступних дослідників.

У добу незалежності інтерес до життєвого шляху та творчої спадщини цієї постаті тільки зростає. З'являються наукові праці, присвячені його бібліографічній роботі [21], спогади про І. Калиновича [8]. Завдяки зусиллям наукових працівників відділу рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України Я. Сенику та М. Баран у 1998 р. вийшов у світ «Інвентарний опис особистого архіву Івана Калиновича», в якому відображено весь масив архівної спадщини цього діяча, що зберігається в згаданій бібліотеці [3, с. 512]. Постать бібліографа потрапила і на сторінки праць Н. Королевич «Українські бібліографи ХХ століття» [12] та І. Кураса «Провідники духовності України» [13]. У 2003 р. побачила світ ґрунтовна праця М. Вальо, що не тільки докладно висвітлює віхи життя І. Калиновича, але й аналізує творчий доробок дослідника, епістолярну спадщину, бібліографічну, журналістську, видавничу, громадську, політичну діяльність, уточнює окремі біографічні факти [3]. Матеріали про І. Калиновича

все частіше з'являються на сторінках вітчизняних енциклопедій. Зокрема, це публікації С. Білоконя [1], М. Гуменюка [5], Я. Сеника [22]. Інформація про І. Калиновича вміщена в українській версії Вікіпедії [10] та інших базах даних електронних ресурсів [2, 11]. На наукових конференціях, які проводять науково-дослідницькі установи, виголошуються доповіді та повідомлення, присвячені цьому діячеві (Н. Солонська «Бібліограф і видавець Іван Калинович» [23], І. Зуляк «Іван Калинович — бібліограф культурно-просвітнього руху в Західній Україні» [24]).

Можна стверджувати, що книга, зокрема українська, була справою життя І. Калиновича. Свою любов до книг автор висловив такими словами: «Ох, бо солодка і чарівна є мова книг, наколи за їх голосом йде тисячі учених, поетів і мистців! Кожде покоління залишає тут печать свого духа і складає данину на річ майбутньої правди!» [14, арк. 15].

Творча спадщина І. Калиновича у галузі бібліографії та книгознавства є величезною. Значна частина його праць опублікована. Серед них такі праці як «Покажчик авторів та їх творів у тижневику «Воля» за 1919 рік» (1920), «Всеукраїнська бібліографія за 1923 рік (Спроба систематичної бібліографії)» (1923), «Українська історична бібліографія за 1914–1924 рр. (Публікації в українській мові)» (1924), «Українська преса і видавництва за 1923 рік» (1924), «Українська мемуаристика 1914–1924 рр.» (1925), «Покажчик української культури за 1924 рік» (1925), «Спис видань Товариства «Просвіта» у Львові, 1868 – 1924» (1926) тощо. [3, с. 518–519]. Однак неопублікованим залишається значно більший масив рукописної спадщини. Зокрема, в архівах зберігається понад 300 тис. одиниць карток, що стосуються історії України, української літератури, культури тощо, які мали ввійти до запланованої І. Калиновичем «Загальноукраїнської бібліографії ХХ століття»; рукописи неопублікованих праць з книгознавства, бібліографії, літературознавства, статистики друку, тексти виголошених публічних лекцій, рецензії. Значна частина цієї інтелектуальної спадщини залишається невідомою не лише широкому загалу, а й науковцям.

Незважаючи на появу останнім часом окремих досліджень, присвячених І. Калиновичу, на нашу думку, автори приділяли недостатньо уваги тим його працям, що аналізують розвиток та становище українського друкованого слова від появи друкарства до 20-х рр. ХХ століття. Отож у цій статті зацентровуватиметься увага на окремих аспектах рукописної спадщини дослідника, що стосуються історичної ретроспективи українського книговидання, статистики друку, книгорозповсюдження, проблеми читання українців.

Вже аналіз картотеки праць, присвячених історії українського друкарства та видавничої справи, укладання яких було завершено у золочівський період його життя (до 1926 р.), свідчить, що І. Калинович виявляв особливу зацікавленість до історико-книгознавчих досліджень, котрі тоді з'являлися. Зокрема, список праць з історії друкарства за період 1799–1924 рр. займає в нього 93 аркуші. Бібліографія праць з історії видавничого руху за період 1862 –

1926 рр. є ще об'ємнішою і налічує 144 аркуші. Серед опрацьованих бібліографом матеріалів є видання, присвячені як історії початкового книгодрукування в Європі, так і історії кириличного друкарства; початкам українського друкарства у Кракові, Львові, Острозі, Києві; історії друкарства у південних слов'ян, та в таких центрах східнослов'янського книгодрукування як Вільно, Москва; діяльності таких першодрукарів як Й. Гутенберг, Ф. Скорина, І. Федорович; українським стародрукам, окремим помітним виданням, папірням, шрифтам; українській книзі в еміграції тощо [15].

Рукописні матеріали свідчать, що І. Калинович також працював над збиранням матеріалів до покажчика українських видавництв, авторських та інших видань, а також над бібліографією їх друкованої продукції [16], бібліографією каталогів окремих українських книгарень [17]. Автор цікавився й розвитком української видавничої справи в еміграції [15, арк. 5–6, 94]. Це свідчить про інтерес І. Калиновича до історії розвитку українських видавництв та національної ретроспективної й книготорговельної бібліографії.

Книгознавець приділяв увагу й значенню книги як суспільного явища. Зокрема, І. Калинович намагався донести до української громадськості думки про духовне значення книжок для розвитку будь-якого народу і зокрема, власного. У своїй публічній лекції «Тайна книжок і бібліотек» прочитаній 4 листопада 1917 р. у Дрогобичі, лектор прямо пов'язував залежність соціально-економічного та політичного становища українців від місця, яке займали книги в їхньому інтелектуальному житті. «А мабуть сього ніхто не заперечить, що одною з найперших причин нашої економічно-політичної неволі є темнота і безпросвітність нашого народу» [18] — писав вчений. На думку лектора, подолати це поневолення українського народу покликана допомогти книга, шляхом підвищення з її допомогою загального культурного рівня.

І. Калинович наголошував на значенні друкованого слова та його зростаючій ролі (особливо в перші десятиліття ХХ ст.) у формуванні національної свідомості, коли перед українським народом постала ціла низка історичних викликів, головний з яких — боротьба за національне визволення та потуги з побудови власної держави. Вже після поразки визвольних змагань у своїй публічній лекції — «[Бібліотека і книга]» (1921), вчений зазначав, що, на жаль, в українців мало людей любить книги і перед товариством книги надають перевагу «брязькоту склянок пива або шелесту карт» [14, арк. 22–23]. Враховуючи недорозвинуту стратифікацію українського суспільства, домінування в загальній масі етносу селянства, серед якого недостатньо була розвинута любов до книг та читання, І. Калинович вважав, що «одною з причин невдачі наших визвольних змагань в 1919 р. була неграмотність і темнота українського села!» [14, арк. 27]. Змінити ситуацію серед українців можна було лише просвітницькою діяльністю. Отож діяч займався просвітництвом, виступаючи з публічними лекціями і намагаючись привити любов до книжок, читання, відвідування бібліотек. Однак автора турбувала не тільки мала популярність книг та читання серед українців, але й малі накладки видань. Враховуючи

зниження кількості української книжкової продукції у Галичині в роки Першої Світової війни (1914–1918), національно-визвольних змагань та враховуючи умови польської окупації Західної України, І. Калинович, вслід за М. Галущинським доходить до висновку, що українці стоять перед духовною катастрофою, наслідки якої важко передбачити [14, арк. 29].

Для збільшення накладів української видавничої продукції, бібліограф закликав українську громадськість купувати більше книг. Він вважав, що не можуть бути виправданням будь-кому з українців тяжкі умови тодішнього життя, дорожнеча, військові руйнування та інші причини. На його думку, було важко пояснити той факт, що наклади українських книг, які становлять переважно 2–3 тис., а максимум 5 тис. примірників не можуть розійтися протягом року на теренах Східної Галичини, де нараховувалося більше як півтисячі професорів середніх шкіл, близько 6 тис. учителів народних шкіл, понад 8 тис. священників, кілька тисяч урядовців з державною платнею, кілька тисяч приватних урядовців. Крім того, серед українців було значне число представників вільних професій — адвокатів, лікарів, інженерів, торговців, підприємців тощо. Загалом, на думку І. Калиновича, приблизне число свідомих українців-інтелігентів Галичини мало становити не менше 50 тис. До цього числа автор додав ще чотири мільйони українського населення Галичини (без урахування населення Холмщини, Західної Волині та української еміграції) і понад 31 млн населення Великої України. Однак, увесь цей український загал не в стані був розкупити невеликі наклади українських книг [14, арк. 30]. Отже, перед тодішніми українськими видавцями та книгарями стояли завдання подібні до тих завдань, що стоять перед українськими видавцями сьогодні — поширити серед українців 2–3-х тисячні наклади українськомовних видань. Отож водночас серед пошматованих кордонами українських земель, в умовах іноземної окупації, повоєнної розрухи та соціального зuboжіння населення це було зробити набагато складніше.

Ті ж питання автор порушив у своєму бібліографічно-статистичному нарисі «Українська книга в небезпеці» (1925). У цій праці І. Калинович вказував на незначну кількість української видавничої продукції за 476 років існування українського друкарства (тобто від 1491 до 1925 рр.), яка налічувала всього 34068 назв видань. Разом це становило менше, ніж видала Німеччина всього за один 1922 р. — 35859 назв видань. Книгознавець у нарисі порушив питання занепаду українського друкованого слова, закриття українських видавництв, невеликих накладів книжок — від 500 до 3000 примірників, неефективної роботи українських книгарень, коли одне видання продавалося десятками років, і поділяє стурбованість читаючої української громадськості [19]. Для пояснення до яких наслідків може призвести українців відставання українського книговидання, автор вдався до порівняльного ретроспективного аналізу книжкової продукції за останнє воєнне й повоєнне десятиліття (1914–1924 рр.) низки європейських народів, а саме німців з одного боку, та англійців, французів, італійців, іспанців, португальців разом взятих з іншого. Останні

відставали від Німеччини за кількістю випущеної за назвами видавничої продукції, хоч вчетверо переважали її за населенням. Переможена у Першій світовій війні Німеччина за кількістю випущеної друкованої продукції майже наздоганяла основні разом взяті країни-переможниці — Англію, США, Францію та Італію. Зокрема, у 1923 р. у Німеччині вийшло 36974 назв книг, у той час як названі країни-переможниці спромоглися на випуск 39972 назв видань. Отже, на думку автора, перед щойно переможеною військово, підпорядкованою політично й економічно та зв'язану версальськими домовленостями Німеччиною ці країни змушені капітулювати через чисельну перевагу німецької книжки [19, арк. 4]. Побоюючись гегемонії німецької книжки у світі, американці стали масово поширювати свою книжкову продукцію насамперед через публічні бібліотеки. В усіх штатах засновувалися тисячі читалень, проводилися постійні курси викладів університетського характеру, створювалися курси заочної освіти і таким чином широким верствам американської громадськості давалася змога ознайомитися з книгами в бібліотеках. Подібним шляхом, але зі своїми особливостями йшла Англія, де було запроваджено бібліотечний податок, який мала право стягати місцева громада на потреби місцевої книгозбірні, та Франція, де було проведено реорганізацію видавничої справи, а в 1921 р. ухвалено відповідний закон про перевиховання французького громадянства шляхом організації дошкільної та позашкільної освіти та популяризації знань за кошти держави. Ці заходи сприяли зростанню накладів книжкової продукції [19, арк. 5 – 6].

Уже вкотре, автор звертав увагу на відставання у книговидавничій галузі українців, що були одним з найчисельніших народів Європи. За кількістю випущених книг українці залишалися далеко позаду не лише від вищезгаданих багаточисельних європейських народів, а й навіть менш чисельних націй — голландців, угорців, чехів та словаків, датчан, литовців, естонців, що змогли поліпшити справи з випуском друкованої продукції завдяки розвитку мережі бібліотек [19, арк. 6–8]. Однією з причин відставання українців від інших народів була структура української нації, яка з 42 млн на три чверті була селянською, в якій домінувала «народна» безкнижна культура». Отож І. Калинович вкотре наголошує на тому, що для поліпшення ситуації з випуском книжкової друкованої продукції українцям слід прививати любов до національної книжки, її читання та звичку купувати видання [19, арк. 13–14]. «В українській хаті треба відвести почесне місце українській книжці, треба засвідчити, що та хата ...є...хатою культурних людей» [19, арк. 10] — писав автор. І. Калинович вважав, що ознакою рідної культури є українська книжка і «коли провалиться українська книга, впаде українська культура, а з нею українська нація» [19, арк. 17].

У бібліографічно-статистичному нарисі «Сучасний стан українського друкованого слова» (1926) І. Калинович теж зробив огляд української книжкової продукції за десятиліття, що охоплювало воєнні і перші міжвоєнні роки (1914–1924) та порівняв динаміку її виходу з динамікою видання книжкової продукції

низки країн Європи та Америки. Статистика друку лише підтверджувала відставання української книговидавничої галузі за назвами та накладами від книговидання інших народів. Наклади українських видань були мізерними. Річна кількість назв видань коливалася від 114 назв у 1916 р. (найменший показник з усіх воєнних років) до 1568 назв у 1924 р. (найвищий показник за ціле десятиліття) [20, арк. 23]. Однак, зважаючи на тривалий період бездержавного колоніального існування, розділеність чужими кордонами, відсутність помітного числа представників національної інтелігенції, та майже повну відсутність національної буржуазії, що могла б підтримати національні культурні проекти фінансово, маючи викривлену недорозвинуту соціальну структуру з ухилом до домінування неосвіченої у своєму загалі селянської маси, один з найбільших народів Європи — український не міг на рівних конкурувати з іншими народами.

І. Калинович загалом правильно визначив причини тогочасного відставання українського книговидання від книговидання інших народів, однак, слід зауважити, що через тодішню бездержавність, у цій галузі наш народ не міг успішно конкурувати з іншими. Варто зауважити, що питання, порушені І. Калиновичем у перші десятиліття ХХ ст., перегукуються з питаннями сьогодення. Адже сьогодні теж стоїть проблема зі значним відставанням українських видань і за кількістю назв, і за накладами, а також проблема читання українцями, проблема купівлі саме українськомовної видавничої продукції.

Проаналізовані праці цього бібліографа є цінним джерелом до вивчення історії українського книговидання. Загалом рукописна спадщина І. Калиновича ще очікує своїх дослідників та потребує подальшого вивчення.

1. Білокінь С. І. Калинович Іван Титович / С. І. Калинович // УІЕ. — К. : Наук. думка, 2007. — Т.4. — С. 32.
2. Білокінь С. І. Калинович Іван Титович [Електронний ресурс] / С. І. Калинович. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?1=HEU&verbvar=Kalynovych_I&abcvar=14&bbcvarg=1.
3. Вальо М. Іван Калинович: сторінки життя та діяльності / М. Вальо // Записки НТШ: праці філологічної секції. — Львів, 2003. — Т. CCXLVI (246). — С. 509–522.
4. Гуменюк М. П. Бібліографічна діяльність І. Калиновича / М. П. Гуменюк // Біля джерел української радянської бібліографії. — К. : Наук. думка, 1991. — С. 66–74.
5. Гуменюк М. П. Калинович Іван Титович / М. П. Гуменюк // УІЕ. — К. : «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана., 1990. — Т. 2. — С. 380.
6. Гуменюк М. П. І. Т. Калинович як бібліограф / М. П. Гуменюк // Архіви України. — 1965. — № 6. — С. 52–55.
7. Дорошенко В. Іван Калинович / В. Дорошенко // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 4. — С. 99–104.
8. Ільницька Л. Спогад дочки І. Калиновича про батька / Л. М. Ільницька // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів, 1998. — С. 309–314.
9. Калинець І. Упорядкування документальних матеріалів особистого фонду І. Калиновича / І. Калинець, О. Куц // Архіви України. — 1971. — № 1. — С. 52–58.
10. Калинович Іван Титович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%>.
11. Калинович Іван Титович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://100v.com.ua/uk/Kalinovich-Ivan-Titovich-person>.
12. Королевич Н. Українські бібліографи ХХ століття / Н. Королевич. — К. : Книжкова палата України, 1998. — 328 с.
13. Курас І. Ф. Калинович Іван Титович [Електронний ресурс] / І. Ф. Курас. — Режим доступу: http://uk.pidruchniki.ws/kulturologia/kalinovich_ivan_titovich.
14. ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 57 (І. Калинович), спр. 105.
15. Там само, спр. 658.

16. Там само, спр. 743. 17. Там само, спр. 748. 18. Там само, спр. 101. 19. Там само, спр. 51. 20. Там само, спр. 55. 21. Рева Л. Іван Калинович та його «Всеукраїнська бібліографія ХХ століття» / Л. Рева // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 6. — С. 35–36. 22. Сенік Я. Калинович Іван Титович / Я. Сенік; під ред. М. М. Романюка // Українська журналістика в іменах: матер. до енциклопедичного словника. — Вип. 1. — С. 85 – 87. 23. Солонська Н. Бібліограф і видавець Іван Калинович [Електронний ресурс] / Н. Солонська // Матер. Міжнар. наук. конф. «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек». — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/books/19/kiiev_97/306.html. 24. Українська біографіка: досвід, сучасні здобутки, перспективи розвитку. Сьомі Біографічні читання (до 60-річчя від дня народження Віталія Сергійовича Чишка): прогр. [Електронний ресурс]. — К., 2011. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/new/2011/06_program.html.

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОГО КНИГОИЗДАНИЯ В РУКОПИСНОМ НАСЛЕДСТВЕ ИВАНА КАЛИНОВИЧА (за матеріалами фондів відділу рукописей

Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника)

Рассматриваются малоизвестные архивные материалы, которые хранятся в рукописных фондах ЛННБ им. В. Стефаника и принадлежат перу выдающегося украинского книговеда И. Т. Калиновича. Проанализированные труды посвящены истории отечественного книгоиздания, библиографии, статистике печати, проблеме чтения и распространения украинской книги в первые десятилетия ХХ ст., влиянию печатного слова на социально-экономические и политические процессы.

HISTORY OF UKRAINIAN BOOK PUBLISHING IN THE HANDWRITTEN INHERITANCE OF IVAN KALINOVICH (after materials of funds of department of manuscripts of the Lviv national Vasyl Stefanyk scientific library)

The little-known archival materials of manuscript heritage of I. Kalynovych stored in the The Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine are considered in the article. I. Kalynovych's papers about history of the domestic book publishing, bibliography, statistics of print, the problem of reading and distribution Ukrainian books in the first decades of the twentieth century and the impact of the printed word on the socio-economic and political processes are analyzed.

Стаття надійшла 02.03.2012

УДК: 81'35 (09)

У. П. Барабаш

Українська академія друкарства

ПРОБЛЕМА УСТАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ НА СТОРІНКАХ МОВОЗНАВЧИХ ВИДАНЬ

Подається загальна картина стану певного історичного періоду, зокрема кінця XIX–першої третини XX ст., та його вплив на розвиток основного мовного питання — правопису. Характеризуються основні види правопису, провідні думки стосовно правописних норм, а також роль корифеїв української науки, мовознавства в даному питанні. Досліджується стан розвитку мови, зокрема її правопису, а також стан та рівень норми мови.

Правопис, мовознавство, літературна мова, видання

Як стверджував видатний мовознавець І. Бодуен де Куртене, важливою складовою частиною лінгвістичних досліджень є опрацювання проблематики літературних мов, норми і культури мови. А теорія кожної літературної мови якоюсь своєю частиною є специфічно-національною, придатною тільки для тієї літературної мови, для якої вона створюється [4, с. 5]. Отже, норма мови не існує сама по собі, а залежить від конкретних чинників, зокрема від суспільних та комунікативних, оскільки реалізовується в певному людському середовищі та виражається письмово. Як зазначає мовознавець М. Пилинський, ще більшу залежність від суспільно-історичних чинників виявляє літературна норма як відібрана і соціально закріплена частина «загальномовної» норми. Норма є як у мові загалом, так і в кожній окремій мовній одиниці, насамперед норма мови — це правопис. Український правопис ґрунтується не на одному принципі, а на кількох, оскільки мова — це така суперечлива система, яка прагне бути завершеною, проте нею ніколи не стає: у ній завжди існують відхилення від основних законів чергування звуків, словотвору й таке інше, що й знаходить своє відображення у вигляді винятків [3, с. 138].

Друга половина XIX–початок XX ст. відзначається активним зацікавленням та розвитком літературної мови. З подальшим розвитком української художньої літератури і появою нових її жанрів, особливо реалістичного роману, з виникненням зародків нових мовних стилів — публіцистичного, а згодом і наукового (С. Подолинський) — починаються відомі спроби упорядкування українського правопису (П. Куліш, Є. Желехівський), вироблення суспільно-політичної та природничої термінології (І. Франко, І. Верхратський та ін.) [4, с. 15]. Як слушно зазначає академік І. Білодід, у дореволюційний час ні подальше нормування української літературної мови, ні тим більше її наукова кодифікація не могли бути здійснені: через всілякі переслідування і заборони царського уряду «наука про українську мову... мала не систематичний, а фрагментарний характер. Тоді ще не була вироблена наукова концепція характеру і функцій української мови, не було сформульоване наукове розуміння значення норми, сталої граматики для успішного розвитку літературної мови» [1, с. 7]. Отже,